

БЪЛГАРСКИ ПСИХОАНАЛИТИЧНИ ПОДСТЪПИ КЪМ ЛИТЕРАТУРНОТО ТВОРЧЕСТВО: ЗАБРАВЕНИ ИМЕНА

Нина Димитрова

Българска академия на науките

Резюме. Статията представя обща картина на приложението на психоаналитичното учение върху художествената литература у нас, осъществявано през междувоенния период. Тя се стреми да попълни липсите и празнотите в тази картина, рисувана от изследователите досега, съсредоточавайки се върху приноса на забравени или малко известни автори. Заключение на текста гласи, че те споделят стремежа на останалите български психоаналитици да използват това учение едновременно и като точна наука, и като херменевтика.

Keywords: Bulgarian psychoanalysis; hermeneutics; Koshkov

Поетите и въобще всички творци ровят в същото несъзнавано като аналитика, наблюдават същата динамика и понякога несъзнателно я разкриват на своите читатели или зрители.

(Страданието е цената на билета, Джеймс Холмс)

Художниците принадлежат към вождовете на човечеството в борбата за усмиряване и облагородяване на враждебните на културата инстинкти.

(Изкуството и художникът, Ото Ранк)

Пресечните точки между *психоанализа* и *литература* са различни и за да уточня аспекта от общата тема, на който е посветено настоящото изследване, ще се възползвам от удобната схема, предложена в едно проучване на взаимовръзките между руската литература и психоанализата.¹⁾ Схемата очертава четири възможни отношения:

1. художествената литература е обект на психоанализа;
2. литературната наука е обект на психоанализа;
3. психоанализата е обект на художествената литература;
4. психоанализата е обект на литературната наука (вж. Rancour-Laferriere, 1989: 2).

Позовавайки се на тази схема (при абстрахиране от конкретния ѝ контекст), предлаганият текст ще е съсредоточен само върху първата посочена връзка, уточнена още по-детайлно: ще става дума за художествената литература в оценката на *българските* психоаналитици, изразена главно в края на тридесетте години на отминалия век. Целта е да се очертае общата рамка на психоаналитичния прочит на литературното творчество, осъществяван от българските представители на психоаналитичното течение.²⁾ И на този фон да се открие приносът на неизвестни или напълно забравени имена, сред които е това на психиатъра д-р Сотир Кошков въпреки многобройните му изяви в обсъжданото тематично поле.³⁾

Присъствието на психоаналитичните идеи у нас е вече достатъчно подробно изучено (вж. напр. Stoev, 1969; Ruseva, 1995; Atanasov, 1997; Todorov, 2004: 14 – 17, Shopov, 2007; Chernokozheva, 2013; Latev, 2013 и др.), някои текстове от междувоенния период – отново публикувани (вж. сб. *Psihoanalizata*, 2007), така че ще напомня само как фройдизмът става известен у нас още в навечерието на Първата световна война, а първият психоаналитичен труд (с автор Иван Кинкел) е факт през 1921 г. Създаденото през същата 1921 г. по инициатива на д-р Никола Кръстников *Българско психологическо общество* приютява сред членовете си и българските психоаналитици.

Навлизането на психоанализата в интелектуалния живот на България е шумно както навсякъде.⁴⁾ Дебатът, воден у нас за *и против Фройд*⁵⁾, ще бъде коментиран само с оглед на специално избраната тема за художествената литература в психоаналитичен прочит.

Световните опити по тази тема не остават чужди за българските специалисти. Те са добре запознати с изследванията както на самия Фройд, така и на психоаналитичните „дисиденти“ (Бинсвангер, Юнг и др.), особено с тези на Ото Ранк. Прилагайки, на свой ред, принципите на психоанализата към художествената литература, те са ръководени, общо взето, от ортодоксалния фройдизъм, допълвайки го тук-там с изследвания и на други психолози, дори извън кръга на психоанализата.

Както знаем, психоаналитичните процедури върху литературното творчество са една от важните сфери на приложение на тази комплексна теория. Не може да не се отбележи и че психоанализата успява да се справи дори с идеологическата враждебност на съветския марксизъм и в резултат още през трийсетте години са налице различни психоаналитични прочити на големите имена от руската литература.⁶⁾ Така например Иван Ермаков – московски професор в Държавния психоневрологически институт, прилага фалическата теория в тълкуването на знаменитата повест на Гогол – „Нос“, където загубата на тоя орган е тълкувана като израз на „кастрационния комплекс“. Известни са и психоаналитичните му „етюди“ върху Пушкин и Достоевски.

Общият знаменател на всички психоаналитични тълкувания на факти от художествената литература е известната теория на Фройд за сублимационния характер на културата, като цяло.

Какво е обаче значението на психоанализата, четяща литературните произведения, как се изявява тя като *литературна критика*, с какво допринася за литературната теория – това са въпроси, по които няма изгледи да бъде постигнато съгласие. Дали наистина надвековната психоаналитична критика е от онези редки жени, които с възрастта стават все по-привлекателни и разширяват компанията на своите почитатели, ако използвам едно сравнение на Милена Кирова (вж. Kirova, 1995: 22), или скептицизмът за нейните плодотворни връзки с литературата надделява⁷⁾? Още Фройд е на мнение, че психоаналитикът няма думата, когато става въпрос за същността на художествената творба; той се произнася само за личността на твореца (вж. Freud, 1991: 571). *Фройдизмът* обаче прекрачва ограниченията, поставени от начинателя на психоанализата, затова Юнг, опонирайки, е категоричен, че каквото и да каже психологът (включително „дълбинният“), то ще се отнася само до процеса на създаването на художественото произведение и в никакъв случай не до същността му – както всъщност си мисли *медицинската школа* на Фройд. Ако произведението на изкуството се обяснява по същия начин както невротата, това означава, че или то е невроза, или невротата е произведение на изкуството, посочва Юнг в една своя лекция от 1922 г. (вж. Yung, 1997: 11). Фройдисткият метод е определен като редукативен; за да критикува едно художествено произведение, аналитичната психология сама трябва напълно да се избави от медицинските предубеждения, тъй като художественото произведение не е болест и към него не е приложим медицински подход. „Чисто биологично ориентираната психология може много да каже за човека, като цяло, но е малко приложима към произведението на изкуството и в още по-малка степен – към човека като творец. Чисто каузалната психология е способна само да редуцира всеки индивид до степен на представител на вида *Homo Sapiens*, доколкото нейното ниво е ограничено от факторите, които се предават по наследство или възникват от други източници“ (Yung, 1997: 16). И още: „Психологията на личността може да разясни много аспекти на неговата работа, но не и нейния резултат“ (Yung, 1997a: 33).

Смисъла на психоаналитичния подстъп към литературата, неговия принос за литературознанието Ален Безансон, също така скептично настроен, вижда в проявяването от него внимание към детайлите: „Добрата страна на този подход е, че той се явява един вид школа за развиване на вниманието. Води до проникване в текста, до прочита му отблизо и е в полза на литературната критика“ (Bezanson, 1998/1999: 661). Така, психоаналитиците пунктуално изследват всеки ред, всяка строфа, разкривайки съдържанието на основните еротични символи.

Разнообразието от мнения обаче остава встрани от изследователския интерес тук, още повече че българските психоаналитици са единодушни в убеждението си за резултатността на новия метод към литературното творчество. Ще отбележа пак, че българските привърженици на психоаналитичния метод, ориентирани към приложението му към това творчество, като цяло, следват и се придържат към постановките на Фройд, а отклоненията им от тях не са от значение с оглед на настоящата тема.

И така, *новото средство за проникване в душите*, както Атанас Илиев нарича психоанализата (вж. Iliev 1923), започва да си пробива път и в България, насочвайки се към *душите* и на създателите на литературно творчество, най-общо казано.

Българските последователи на Фройд, които проявяват специален интерес към приложението на психоаналитичния подход към литературата, не са много. На първо място, това е философът и педагог Любомир Русев⁸⁾, ориентираният към социологията правист Буко Исаев (работил във Фройдовия психоаналитичен институт), следват ги лекарите психиатри Сотир Кошков, Рихард Цаломонов, Илия Лингорски и др. Не може да не направи впечатление обстоятелството, че в значителна степен тогавашният български психоаналитичен прочит на литературното творчество е *лекарският*. Родните почитатели на Фройд следват своя образец и в този важен аспект. Много често, както ще се види, те преплитат своето изследователско поле с това на *физиология и литература*, което впрочем също е доста популярно, ако съдим от статия на д-р Надя Азманова-Ханчева в „Литературен глас“ от средата на трийсетте години. Там е проучвана връзката между болестните състояния и вдъхновението, между наследствеността и творческия процес. Ще цитирам заключението на статията, което гласи, че „колкото несигурно да е непосредственото влияние на „епилептичния манталитет“ върху чистото литературно творчество, все таки отражението му върху духовно-физическия живот изглежда във всякакво съмнение. И медицината, жестоко подиграна от Толстой, си отмъщава още по-жестоко, като свежда светията от Ясна поляна до уровен на един сюжет за клинично наблюдение“ (Azmanova-Hancheva, 1935).

В редица случаи психиатричният прочит на факти от литературната история не ми изглежда много по-далечен и различен от „физиологическия“; например темата *алкохолизъм – творчество*, разработвана от д-р Сотир Кошков (в статиите „Душата на твореца“ – Koshkov, 1937, и „Личност и творчество у Бодлер“ – Koshkov, 1937a), обхваща и двете полета. Такъв тип изследвания са типични за издаваното в края на 30-те години от д-р Кирил Чолаков психиатрично списание „Душевно здраве“. Патологичното, болестното (някак с лекота намирано у българските и световните автори) е сочено като отключващото условие за творческия изблик. Една оценка на Инна Пелева за литературата от междувоенния период посочва, че „медицинският и педагогическият

дискурс са изключително властни (в изданията на 30-те пишещият лекар е сред най-честите сътрудници), а психоанализата се артикулира като щастливо сливане на техните потенциали...“ (Peleva, 1998: 287). Това е вярно, но специално по отношение на темата *психоанализа и литература* най-продуктивните автори у нас, с най-значителен (и в теоретичен аспект, и като обем) принос не са лекари, имат хуманитарно образование – това са Любомир Русев и Буко Исаев. Следователно въпреки стриктното им придържане към *медицинската школа на Фройд*, няма да е коректно да определим психоаналитичния прочит на литературата изцяло като *лекарски*, макар че, както ще се види, тенденциите към натурализъм са преобладаващи и са общата специфика на този прочит. Но непременно следва да се отбележи, че авторите от трийсетте и четиридесетте, подложили литературното творчество на психологичен анализ (в най-широкия смисъл), *не са литератори*, нито *литературни критици* – за разлика от ситуацията през деветдесетте години, когато темата „психоанализа и литература“ става отново актуална, но четена вече откъм литературната наука – Милена Кирова, Инна Пелева, Пламен Антоф, Виолета Русева, Валери Стефанов, Александър Кьосев и т.н.

Сдвояването на автор и герой е тази теоретична предпоставка, която трасира пътя на психоанализата в качеството ѝ на литературна критика. Творчеството е мислено като жизнена еманация на своя автор; анализирайки *душата* на автора, психоаналитикът се домогва и до творческия „продукт“. В една равностойна на делото на Фройд (по повод на смъртта му) най-изтъкнатият негов последовател в България – Иван Кинкел, отбелязва как „психоаналитичното учение спомогна после на науката да разбере не само различните прояви на душевния живот на обществото, като митологията, религията, етиката, но да даде и ключ за разбиране на художественото, специално литературното творчество, с откриване и проследяване на несъзнателните мотиви у художника, които са го ръководили при създаването на художествените образи“ (Kinkel, 1939).

Така „дълбинните психолози“ у нас тълкуват художествените образи като възплъщение на психиката на техния автор, намирайки в нея инцестни комплекси, латентна хомосексуалност, либидонозни фиксации към майка или сестра и т.н.

Терапевтичният ефект на изкуството върху неговия автор е подчертаван от всички без изключение български психоаналитици, насочили интереса си в тази конкретна област. За тях, следващите Фройд, то е начин на изглаждане на конфликтите между несъзнаваното и съзнанието, на освобождаване на душата от потиснати чувства и влечения. Такова е и мнението на д-р Сотир Кошков: „Срещу реалното задоволяване на престъпните наклонности, на което става жертва престъпникът и който не смогва да укроти у себе си невротикът, а дири изход в болестта, художникът ги отреагирва в образите на изкуството, тъй както

и нормалният човек отреагирва много атавистични и престъпни наклонности в съня, в игрите, в лова, в театралните зрелища и пр.“ (Koshkov, 1937).

Съдържанието на изтласкваното е тълкувано в духа на еталона. Според Кошков образите на индивидуалното и народното творчество са израз на подсъзнателни чувства и влечения главно от сексуално естество. Доказателство за това той намира в мотивите, разработвани в най-великите произведения на човешкия дух, проникнати от сексуални конфликти и инцестни стремежи. Тях намираме например в „Едип цар“, „Електра“, „Хамлет“, „Дон Карлос“, „Федра“, „Лоенгрин“, „Крал Лир“ и други произведения. А това обяснява и тяхното потресно въздействие върху психиката на четеца или зрителя, както и обстоятелството, че са вечните и любими сюжети – в безчислени други вариации – на духовното творчество открай време до наши дни (вж. Koshkov, 1938).

На фона на общия психоаналитичен прочит на художествената литература у нас, в следващите редове ще представя накратко изследванията на д-р Кошков в областта както на световното литературно творчество, така и на родното.

Сотир Кошков е автор на психоаналитичен очерк върху Толстой (вж. Koshkov 1926), както и на кратки психоаналитични проучвания и върху други имена от световната литература – Чехов, Мопасан, Бодлер и т.н., публикувани на страниците на сп. „Душевно здраве“, „Българска мисъл“ и др.

Твърде благодатен от гледището на психоанализата автор се оказва Достоевски, както това показва сам Фройд с етюда си върху отцеубийството у писателя. У нас Достоевски е четен както през призмата на психоанализата (вж. напр. Koshkov, 1935 и Koshkov 1940, Koshkov 1940a, Koshkov 1940v), така и в личното му качество на дълбинен психолог (респективно като субект, а не обект на психоаналитичните процедури). Интерпретативната стратегия, четяща Достоевски като творец психоаналитик, е популярна и у нас.

Текстът „Достоевски от психоаналитично гледище“ (Koshkov, 1934), общо взето, следва стандартния тогава психоаналитичен подход, отделяйки внимание и на епилепсията у писателя. Детайлното проследяване на Едиповия комплекс и утвърждаването на повсеместното му присъствие е осъществено в психоаналитичния прочит на „Братя Карамазови“. В прочита на българския психиатър всички братя Карамазови (включително незаконният) страдат от Едиповия комплекс; само Альоша, под влиянието на Зосима, преодолява тоя комплекс, преодолява омразата и наследствената невроза, на които противопоставя смирението и християнската любов (Koshkov, 1940a). Кошков продължава у нас подетата от Н. Михайловски интерпретативна линия за Достоевски като „жесток талант“, съпоставяйки го в това отношение с Ницше. Авторският извод гласи, че „героите аскети на Достоевски се увеличат в аскетизма не толкова от мисълта за служене на другите, колкото от тая за собственото спасение; у него светците са едновременно престъпници, а любовта върви успоредно със страданието, жестокостта и желанието за смърт, ето защо не-

говите герои, които ни дава многоликият доказ на човешката душа с нейните първични и подсъзнателни инстинкти, дето се сливат любов и жестокост, сладострастие и мъка, примиреност и бунт, грях и падение, правят толкова силно и потресавашо впечатление върху четеца, разтърсен от най-силни емоции“ (Koshkov, 1940a).

Както е известно от историята на българската философска култура, най-благодатните родни обекти за психоанализа са поезията на Ботев и тази на Яворов. Намесвайки се в шумните тогава дебати, за д-р Кошков е също характерно сдвояването между автор и герой – така необходимо за дълбиннопсихологичния подстъп към литературното творчество. Такова сдвояване той приписва на Яворов и Ботев: „Неговата [на Яворов] поезия, която прави неотразимо впечатление не само по своята оригиналност, динамика и музикален стих, е органически свързана с неговия живот, тя е, тъй да се каже, *жизнена еманация*. От българските поети само у Ботев ние забелязваме такова тясно единение, такава щастлива *симбиоза* между живот и творчество, каквото виждаме у Яворов“ (Koshkov, 1940). Тази теоретична предпоставка („доказвана“ от психоаналитиците) изтъква преимуществата на психоанализата сред всички останали психологични подстъпи към литературата. „Всяко творение, говорят психоаналитиците, е една изповед, един психичен екхибиционизъм, едно очищение: делириумът на един невротик е една поема, в която той е главният герой; творението на един поет е само една илюзия, един сурогат“ (Koshkov, 1937).

За разлика от Ботев (общото с когото е *симбиозата* между живот и творчество), Яворов не е хармонична натура и волева личност според българския психоаналитик; напротив, той е постоянно раздвоен и това намира отражение в поезията му, твърди психоаналитикът. Емблематичният пример е стихотворението „Две души“ – в гърдите на поета се борят душата на ангел и душата на демон. Раздвоен и по отношение на любовта, Яворов е обзет от чувство за малоценност. Кипежът на незадоволените чувства не намира удовлетворение (утоление) нито в поезията, нито в любовта; тогава настъпва неговото затваряне в себе си, неговият аутизъм, скъсването на нишките между него и света. Същинска изповед на страданието е стихотворението „Нощ“: „В пароксизма на болката, съкрушил всички кумири, само образът на майката остава чист и непокътнат и нему той доверява, него призовава в последния момент на гибелта“ (Koshkov, 1939).

Психоаналитичното тълкуване на д-р Кошков лансира представата, че пламъкът на живота у Яворов е бил угаснал много преди физическата му смърт; че духовно той е бил вече мъртъв (вж. Koshkov, 1939).

Ако съпоставим неговите коментари с тези на другите участници в дебата, ще намерим, че този български психиатър предлага близък, но несводим до останалите собствен подход към литературното творчество. Без

съмнение този български автор заслужава да бъде поставян наравно с другите участници в дискусията, породена от приложението на психоанализата върху литературата, специално българската. Това е общото заключение от краткия преглед на неговите интерпретации в конкретното изследователско поле. Но и те, включвайки се в цялостния психоаналитичен подстъп към литературата, според мен страдат от дефекта, присъщ на останалите български психоаналитици от трийсетте и четирийсетте години на XX век – да разширяват правомощията на психоанализата, отнасяйки заключенията от изследването на създателя на творбата към самата творба, т.е. опитвайки се да осъществяват естетическа критика (вж. Dimitrova, 2016). Проблемът на психоанализата в инвазията ѝ към литературата е, че тя не може да бъде едновременно и херменевтика (указваща принадлежността ѝ към хуманитарните науки), и естественонаучна теория. („Психоанализата е строго научна дисциплина, обясняваща закономерностите в психичния живот на всяка личност“ – не се уморяват да повтарят българските психоаналитици.) В книгата си върху общите положения на психоанализата (1930) Буко Исаев предлага следната метафора за науката, част от която е психологията: „Науката може да се оприличи с тунел, който се копае от две страни. От едната страна работят физици, химици, естественици, от другата страна работят психолози (в най-широк смисъл на думата). Едните изучават света, другите – духа“ (Isaev, 2007: 107). Истината ще се яви в момента на срещата в тунела. Обаче, ако ползвам тази метафора, то психоанализата „копае“ и от двете страни и среща самата себе си в центъра на тунела – тя иска едновременно да е и „каузална“, и „разбираща“. Тя иска да разгадава, да дешифрира символи, да тълкува поведението на лирическия герой/автора, но същевременно да си остане с научния ореол. Тази неопределеност на статуса поражда и основните ѝ теоретични недъзи, намерили отражение и в конкретното ѝ приложение върху литературата. Ще завърша с мнението на Ален Безансон, към което се присъединявам: „Един от основните недостатъци на психоанализата е, че прекалено дълго време тя се обявяваше за научна. По времето на Фройд, за да може нещо, което считаеш, че си открил, да вдъхне доверие, трябваше да го обявиш за наука. Тази необходимост отпадна още приживе на Фройд. Психоаналитичните тези очевидно не подлежат на проверка. Не може да се докаже също така, че са грешни, поради което според Попър те не спадат към научната област“ (Bezanson, 1998/1999: 656).

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Използвам „психоанализа“ вм. „психоанализ“ поради популярността на тази форма още от междувоенните години до днес.

2. Предлагаият текст е втора част на публикуваната в сп. „Философски алтернативи“ статия върху връзката *психоанализа – литература* (вж. Dimitrova, 2016).
3. Данните за него са оскъдни – Сотир Георгиев Кошков, лекар по образование, е роден през 1898 г. в София. Чест сътрудник на вестник „Литературен глас“, на списанията „Българска мисъл“, „Душевно здраве“, „Природа“ и др. Благодаря на колегата Росица Чернокожева за тези сведения.
4. Психоанализата има своите категорични отрицатели у нас, един от които е, както е известно, психологът и философ Михаил Димитров. Ако съдим по неговото мнение, психоанализата в България е напълно компрометирана към края на третото десетилетие на XX век: „Опитите, които психоаналитиците у нас направиха да обяснят едно или друго явление, завършиха с посрамване на психоаналитичния метод. И у нас, както и в други страни, психоанализата е в отстъпление и дори нейни представители, както сме слушали, са принудени да я защитават, като си поставят маската на скромност“ (Dimitrov, 1939: 428).

Интересно е и мнението на твърде близък до еротичната тематика наш автор – Найденов Шейтанов. В психоанализата той явно вижда конкурент на собствената си „сексомесианска“ философия, защото твърди, че „колкото и характерна да е за духа на времето ни, психоанализата засега не може да претендира за оригинално учение“ (Shejtanov, 1932: 50).

5. Както гласи заглавието на дискуссионната рубрика в брой 3 на сп. „Философски преглед“ от 1930 г.
6. Психоанализа по съветски – това всъщност е връщане към идеите на Просвещението, утвърждаването на светлото съзнателно начало в борбата му с несъзнаваното (вж. Etkind, 2001).
7. Проблематичността в съвместяването на клиничната позиция с хуманитарната представя например Александър Еткинд, известен руски/американски психолог, културолог и литературовед: „Психоаналитичното знание за живота е черпено не от изучаване на текстове, учебни, научни или литературни, а от непосредствения опит, или поне за това претендират психоаналитиците и върху това е поставен акцентът в особените процедури на тяхната подготовка. Респективно, в психоаналитичното изследване на литературата е съществувала надеждата, че психоаналитикът е способен да разкъса безкрайната верига на интертекстуалността благодарение на този непосредствен опит, който му дава особената клинична позиция. Клиниката е привлечена като инструмент с решаваща намеса, способен завинаги да прекъсне безкрайната верига от текст към текст, нощния кошмар на съвестния филолог. <...> За своите клинични претенции към истината, според тях недостъпна за никого друго, психоаналитичните изследвания на литературата са заслужили дружната нелюбов на филолозите“ (Etkind, 1999: 7 – 8).
8. Неприятно недоразумение съпътства коментарите около личността на Любомир Русев – той е бъркан със свой съименник от същия период, при-

върженик на националсоциализма в началото на четиридесетте години. В академичното издание „История на философската мисъл в България“, т. III (София, 1976) тази грешка е затвърдена. Относно заблужденията с биографиите на Любомир Минчев Русев и Любомир Иванов Русев вж. изследването на Кирил Шопов (Shopov, 2007: 51 – 52).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Azmanova-Hancheva, N. (1935). Tolstoj ot medicinsko gledishte. Bolestni systoiania i vdyhnovenia. Tolstoj, Flober i epilepsiata. Vryzkata mezhdu nasledstvenost i tvorcheski proces. *Literaturen glas*, № 293. [Азмано-ва-Ханчева, Н. (1935). Толстой от медицинско гледище. Болестни състояния и вдъхновения. Толстой, Флобер и епилепсията. Връзката между наследственост и творчески процес. *Литературен глас*, № 293].
- Atanasov, N. (1997). Psihoanalitichnoto dvizhenie v Bylgariia v perioda mezhdu dvete svetovni vojni. *Bylgarsko psihoanalitichno obshtestvo* – <https://docs.google.com/file/d/0B8bl8mJF3-ibQUNuWldiSHFUS2s/edit?pli=1> [Атанасов, Н. (1997). Психоаналитичното движение в България в периода между двете световни войни. *Българско психоаналитично общество* – <https://docs.google.com/file/d/0B8bl8mJF3-ibQUNuWldiSHFUS2s/edit?pli=1>].
- Bezanson, A. (1998/1999). Psihoanaliza: anamneza. *Demokraticheski pregled*, zima. [Безансон, А. (1998/1999). Психоанализа: анамнеза. *Демократически преглед*, зима].
- Bem, A. (1938). *Dostoevskij. Psihoanaliticheskie etiudy*. Berlin: Petropolis. [Бем, А. (1938). *Достоевский. Психоаналитические этюды*. Берлин: Петрополис].
- Chernokozheva, R. (2013). Bylgarskite prochiti na psihoanalizata na stranicite na „Zlatorog“ (Atanas Iliev, Spiridon Kazandzhiev, Nikola Shipkovenski) - http://bgmodernism.com/our_modernism/r_chernokojeva [Чернокожева, Р. (2013). Българските прочити на психоанализата на страниците на „Златорог“ (Атанас Илиев, Спиридон Казанджиев, Никола Шипковенски) – http://bgmodernism.com/our_modernism/r_chernokojeva].
- Darkovski, K. (1957). Frojdizmyt i izkustvoto. *Literaturna misyl*, № 3. [Дарковски, К. (1957). Фройдизмът и изкуството. *Литературна мисъл*, № 3].
- Dimitrov, M. (1943). Kympsihoanalitichnitylkuvania nahudozhestvenite tvorenia. Pushkin v siankata napsihoanalizata. *Filosofski pregled*, № 1–2. [Димитров, М. (1943). Към психоаналитичните тълкувания на ху-

- дожествените творения. Пушкин в сянката на психоанализата. *Философски преглед*, № 1 – 2].
- Dimitrova, N. (2016). Edipova tragika i autizym v bylgarskata literatura. *Filosofski alternativi*, № 3. [Димитрова, Н. (2016). Едипова трагика и аутизъм в българската литература. *Философски алтернативи*, № 3]
- Ermakov, I. D. (1924). *Ocherki po analizu tvorchestva N. V. Gogolya*. Moskva, Petrograd: Gosizdat. [Ермаков, И. Д. (1924). *Очерки по анализу творчества Н. В. Гоголя*. Москва, Петроград: Госиздат].
- Etkind, A. (1999). I. D. Ermakov i nachalo russkogo psihoanaliza. Vvedenie k: Ermakov, I. D. *Psihoanaliz literatury: Pushkin, Gogol', Dostoevskij*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [Эткинд, А. (1999). И. Д. Ермаков и начало русского психоанализа. Введение к: Ермаков, И. Д. *Психоанализ литературы: Пушкин, Гоголь, Достоевский*. Москва: Новое литературное обозрение].
- Etkind, A. (2001). *Erosyt na nevyzmozhnoto*. Sofia: Ogledalo. [Эткинд, А. (2001). *Еросът на невъзможното*. София: „Огледало“].
- Freud, S. (1991). Dostoevski i otceubijstvoto. *Estetika, literatura, izkustvo*. Systavitel I. Pasi. Prev. H. Kostova-Dobрева. Sofia: izdatelstvo na SU „Sv. Kliment Ohridski“. [Фройд, З. (1991). Достоевски и отцеубийството. *Естетика, литература, изкуство*. Съставител И. Паси. Прев. Х. Костова-Добрева. София: издателство на СУ „Св. Климент Охридски“].
- Holis, Dzh. (2016). Stradaniето e cenata na bileta. *Kultura*, № 10, 18. 03. – <http://www.kultura.bg/bg/article/view/24517> [Холис, Дж. (2016). Страданието е цената на билета. *Култура*, № 10, 18. 03. – <http://www.kultura.bg/bg/article/view/24517>].
- Iliev, A. (1923). *Novi sredstva za pronikvane v dushata na choveka i tiahnото възпитателно значение*. Stara Zagora. [Илиев, А. (1923). *Нови средства за проникване в душата на човека и тяхното възпитателно значение*. Стара Загора.
- Isaev, B. (1934). *Frojd, Nitzscshe, Tolstoj. Zhivotyt i tvorchestvoto na Tolstoj i Nitzscshe ot gledishteto na Frojdovata psihoanaliza*. Sofia. [Исаев, Б. (1934). *Фройд, Ницше, Толстой. Животът и творчеството на Толстой и Ницше от гледището на Фройдовата психоанализа*. София].
- Isaev, B. (2007). *Psihoanalizata na Frojd*. Sofia: knigoizdatelstvo „Asenevci“. [Исаев, Б. (2007). *Психоанализата на Фройд*. София: книгоиздателство „Асеновци“].
- Kinkel, I. (1939). Zigmund Frojd i negovoto delo v naukata. *Literaturen glas*, № 444. [Кинкел, И. (1939). Зигмунд Фройд и неговото дело в науката. *Литературен глас*, № 444].
- Kirova, M. (1995). Psihoanalitichniat tekst: prostranstvo na podozrenieto. *Psihoanaliza i literatura*. Systavitel M. Kirova. Sofia: Universitetsko

- izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“. [Кирова, М. (1995). Психоаналитичният текст: пространство на подозрението. *Психоанализа и литература*. Съставител М. Кирова. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“].
- Koshkov S. (1935). Dostoevski ot psihoanalitichno gledishte. *Bylgarska misyl*, № 3. [Кошков С. (1935). Достоевски от психоаналитично гледище. *Българска мисъл*, № 3].
- Koshkov, S. (1936). Tragizmyt na Tolstoj. Psihoanalitichen ocherk. *Bylgarska misyl*, № 2, s. 101 – 105. [Кошков, С. (1936). Трагизмът на Толстой. Психоаналитичен очерк. *Българска мисъл*, № 2, с. 101 – 105].
- Koshkov, S. (1937). Dushata na tvoreca. *Literaturen glas*, № 353. [Кошков, С. (1937). Душата на твореца. *Литературен глас*, № 353].
- Koshkov, S. (1937a). Lichnost i tvorchestvo u Bodler. *Bylgarska misyl*, № 8. [Кошков, С. (1937a). Личност и творчество у Бодлер. *Българска мисъл*, № 8].
- Koshkov, S. (1938). Individualno i kolektivno tvorchestvo. *Literaturen glas*, № 382. [Кошков, С. (1938). Индивидуално и колективно творчество. *Литературен глас*, № 382].
- Koshkov, S. (1939). Liubov, poezia i smyrt (Iavorov). *Literaturen glas*, № 447. [Кошков, С. (1939). Любов, поезия и смърт (Яворов). *Литературен глас*, № 447].
- Koshkov, S. (1940). Zhivot i smyrt u Iavorov, Dimityr Boiadzhiev i Rakitin. *Literaturen glas*, № 472. [Кошков, С. (1940). Живот и смърт у Яворов, Димитър Бояджиев и Ракитин. *Литературен глас*, № 472].
- Koshkov, S. (1940a). Liubov, koiato ubiva (Dostoevski). *Literaturen glas*, № 418. [Кошков, С. (1940a). Любов, която убива (Достоевски). *Литературен глас*, № 418].
- Koshkov, S. (1940b). Naludni misli na presledvane v edna povest na Chehov. *Dushevno zdrave*, № 3. [Кошков, С. (1940б). Налудни мисли на преследване в една повест на Чехов. *Душевно здраве*, № 3].
- Koshkov, S. (1940v). Ostrata maniia v tvorchestvoto na Dostoevski. *Dushevno zdrave*, № 8. [Кошков, С. (1940). Острата мания в творчеството на Достоевски. *Душевно здраве*, № 8].
- Koshkov, S. (1940g). Psihologia na liubovta i vryzkata ù s zhestokostta. Zhestokostta v teoriite na Nitche i geroite na Dostoevski. *Literaturen glas*, № 477. [Кошков, С. (1940). Психология на любовта и връзката ù с жестокостта. Жестокостта в теориите на Нитче и героите на Достоевски. *Литературен глас*, № 477].
- Koshkov, S. (1942). Duhyt i tvorchestvoto na mladezhata. /Stradaniata na mladia Verter/. // *Literaturen glas*, № 550. [Кошков, С. (1942). Духът

- и творчеството на младежта (Страданията на младия Вертер). // *Литературен глас*, № 550].
- Latev, L. (2013). Epizodi i akcenti v recepciiata na frojdistkata teoria v Bylgaria. *Evropejski vliianiia v bylgarskata filosofska kultura*. Systavitel T. Batuleva. Sofia: izdatelstvo „SV. Ivan Rilski“. [Латев, Л. (2013). Епизоди и акценти в рецепцията на фройдистката теория в България. *Европейски влияния в българската философска култура*. Съставител Т. Батулева. София: издателство „Св. Иван Рилски“].
- Peleva, I. (1998). *Botev. Tialoto na natsionalizma*. Sofia: Kralitza Mab. [Пелева, И. (1998) *Ботев. Тялото на национализма*. София: Кралица Маб]
- Psihoanalizata: idei i posledovateli. Sbornik ot izsledvaniia, posveten na 150-godishninata ot rozhdenieto na Zigmund Frojd*. Systavitel V. Nikolova. (2007). Blagoevgrad: Izdatelstvo na IuZU. [*Психоанализата: идеи и последователи. Сборник от изследвания, посветен на 150-годишнината от рождението на Зигмунд Фройд*. Съставител В. Николова. (2007). Благоевград: Издателство на ЮЗУ].
- Rank, O. (1997). Mif o rozhdenii geroia. Moskva: „Refl – buk“, „Vakler“. [Ранк, О. (1997). Миф о рождении героя. Москва: „Рефл – бук“, „Ваклер“].
- Rancour-Laferriere, D. (1989). *Introduction. Russian Literature and Psychoanalysis: Four Models of Intersection*. Edited by D. Rancour-Laferriere. John Benjamin's Publishing House.
- Ruseva, V. (1995). Sledvoennata kultura: opit za psihoanalitichna rekonstrukcia. *Literaturen vestnik*, № 19. [Русева, В. (1995). Следвоенната култура: опит за психоаналитична реконструкция. *Литературен вестник*, № 19].
- Shejtanov, N. (1932). Dvugeniata na zhivota. *Duhyt na novia sviat*. Red. D. B. Mitov. Sofia. [Шейтанов, Н. (1932). Двугеният на живота. *Духът на новия свят*. Ред. Д. Б. Митов. София].
- Shopov, K. (2007). Bylgarskiat frojdizym. *Psihoanalizata. Idei i posledovateli*. Systavitel V. Nikolova. Blagoevgrad: izdatelstvo na IuZU. [Шопов, К. (2007). Българският фройдизъм. *Психоанализата. Идеи и последователи*. Съставител В. Николова. Благоевград: издателство на ЮЗУ].
- Stoev, St. (1969). *Frojdizmyt i preodoliavaneto mu i nas*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. [Стоев, Ст. (1969). *Фройдизмът и преодоляването му у нас*. София: Издателство на БАН].
- Syvremennata psihoanaliza: sreshiti v Bylgarii*. (2004). Systavitel O. Todorov. Sofia: LiK. [*Съвременната психоанализа: срещи в България*. (2004). Съставител О. Тодоров. София: ЛиК].

- Triling, L. (2009). Freud i literaturata. *Liberalen pregled*, 29. 01. – <http://www.librev.com/index.php/arts-theory-publisher/455-2009-06-16-06-04-08>. [Трилинг, Л. (2009). Фройд и литературата. *Либерален преглед*, 29. 01. – <http://www.librev.com/index.php/arts-theory-publisher/455-2009-06-16-06-04-08>].
- Yung, K. (1997). Ob otnoshenii analiticheskoy psikhologii k poezii. *Karl Jung i Erich Nojmann. Psihoanaliz i iskusstvo*. Antologiya. Moskva: „Vakler“. [Юнг, К. (1997). Об отношении аналитической психологии к поэзии. *Карл Юнг и Эрих Нойманн. Психоанализ и искусство*. Антология. Москва: „Ваклер“].
- Yung, K. (1997a). Psihologia i literatura. *Karl Jung i Erich Nojmann. Psihoanaliz i iskusstvo*. Antologiya. Moskva: „Vakler“. [Юнг, К. (1997а). Психология и литература. *Карл Юнг и Эрих Нойманн. Психоанализ и искусство*. Антология. Москва: „Ваклер“].
- Yastrebova, N. (1958). Kym vyprosa za podsyznatelnoto v hudozhestvenoto tvorchestvo. *Filosofska misyl*, № 1. [Ястребова, Н. (1958). Към въпроса за подсъзнателното в художественото творчество. *Философска мисъл*, № 1].

BULGARIAN PSYCHOANALYTICAL APPROACHES TO LITERATURE: SOME FORGOTTEN NAMES

Abstract. The paper gives a bold outline of the interwar Bulgarian psychoanalytical interpretation of literature. The author of this study strives to fill in the shortages and gaps made by the researchers until now and concentrates on the contribution of some forgotten or little-known names. The research results maintain that these Bulgarian psychoanalysts share the common striving to use the doctrine equally as science and as hermeneutics.

✉ **Prof. Nina Dimitrova, DSc.**

Institute for the Study of Societies and Knowledge
Bulgarian Academy of Sciences
13 A, Moskovska St.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: ninaivdimitrova@abv.bg